

lepší; ale v celku a co do hlavní věci doufám, že aspoň na začátku ně-
kterým zastupitelstvím poslouží k prospěšnému a správnému početí čin-
nosti.

A tomu dím: »Na zdar.«

Dr. F. L. Rieger.

Nynější stav otázky o závazných společenstvech rolnických.

(Obzor Národohospodářský, Praha 1900, str. 105 a násl.)

I.

Mezi prvními projevy nové rakouské »Rady rolnické«, roku 1898 zří-
zené, náleželo usnesení valné schůze zemědělského odboru (květen 1899) do-
poručující vládě, aby znova předložila říšské radě osnovu zákona o po-
vinných odborných společenstvech rolnických a to v té podobě, v jaké po-
sláz, v XIII. zasedacím období, říšské radě byla podána, až právě na výjim-
ku jedinou, ale zásadní, kteráž jest hlavní příčinou přítomné úvahy*).

Ježto není našim úmyslem znova se obrátiti podrobnostmi různých
osnov, často již i v českém jazyku probraných, ani jejich osudy parlamen-
tárními, dostačíž připomenutí, že první předloha vládní (osnova Falken-
haynova), kterouž splněna přípověď trůnní řeči z 11. ledna 1891, byla po-
dána v říjnu 1893 (č. 710 příloh ke stenogr. prot. sněm. posl. XI. zased. obd.)
spolu s osnovou o zřizování statků rentových. Veliké rozpory názorové,
jež vzbudily obě ty obsahem souvislé předlohy, a to nemálo právě pro to
spojení, byly příčinou jich odvolání (1895) a předložení nové (27. února 1896
č. 1388 příloh). Na její podkladě provedeno projednání výborové a vydána
výborová zpráva v listopadě 1896 (ref. baron Rolsberg, č. 1596 týchže pří-
loh), kteráž však zůstala nevyřízena. S částečným zřetelem ke změnám od
výboru dotčeného navrženým následovaly pak roku 1897 — pokaždé po
uzavřeném zasedání rady říšské — předlohy dvě ve znění stejném. Ty však

*) Nakolik běží o stránku zákonodárné příslušnosti — kteráž arci
prvotně tvořila jeden ze závažných bodů sporných, zde však vůbec nemá býti
rozbírána — byl dotčený návrh Rolnické rady spolu odůvodněn tím, že osnova
v poslední své podobě (Přílohy ke stenograf. prot. sněm. posl. XIII. období č. 162),
jako již podobně osnova vládní i výborová z r. 1896, má ráz t. zv. zákona
rámcového a jako takový jest dílem kompromisu mezi obhájci říšské a
zemské příslušnosti zákonodárné ve věci této. Ostatně i někteří z českých zastanců
příslušnosti zemské a tuším i spolupodavatelé osnovy zemského zákona na sněmu
českém (v lednu 1896) byli členy zemědělského výboru sněmovny poslanecké, který
v listopadu r. 1896 svou zprávu s osnovou předložil, a také oni jí neodpřeli zásad-
ního souhlasu, aniž podali votum minoritní v jediné toliko podrobnosti.

se nedostaly ani do porady výborové. Při ustavení Rolnické rady koncem června 1898 z podnětu vládního dosazeno subkomité pro otázku »o nejúčel-
nějším zastoupení zemědělských zájmů«, za jehož referenta zvolen pisatel
těchto řádků. Vláda přání projevenému výše vzpomenutým usnesením
Rady rolnické sice dosud nevyhověla, což prý však mělo jen příčiny for-
mální, a jest se tedy brzkého předložení nadíti, jak také vláda Körberova
ve svém programovém prohlášení přislíbila.

Proto že dosud stenografický zápis o příslušném rokování Rolnické rady
vydán nebyl a také zpráva referentova jen v kusých výtazích byla uveřej-
něna, zůstal stav otázky, jak dotčenými usneseními byl utvořen, veřejnosti
širší nevyjasněným. K lepšímu vyjasnění přispěti jest účelem těchto řádků.
Leč nikoli jediným. Vybízíť změna osnovy vládní usnesením Rolnické rady
navržená k dalším úvahám právě nyní, když s p r o j e k t y n a o b n o v e n í
k r a j s k é h o z ř í z e n í v soustavě zeměpanské správy politické zároveň
i nové útvary s a m o s p r á v n é n a přetřes se berou.

Budiž tu hned připomenuto, že změna vládní osnovy v referátu mém na-
vržená měla jistý překvapující výsledek. Získala některé z dosavadních
odpůrců povinných společenstev rolnických pro jejich zavedení, kdežto
část dosavadních nejhorlivějších přívrženců mezi členy Rolnické rady tak
rozhodně neuspokojila, že svému přání po nezměněném zachování poslední
vládní předlohy dali hlasováním výraz. Byli však v menšině. Než přece se
podobá, že ani zklamání horlitelé (mezi nimiž byli při hlasování i někteří
zástupci čeští), ani smíření protivníci neuvědomili si vesměs dosah návrhu
i usnesení, pokud právě zasahuje do otázky organisace správné. Tedy o dů-
vod více pozdržeti se zrovna při té stránce, neboť jasné její pochopení bude,
tuším, pro parlamentární projednávání nad míru závažno.

Nebude asi více třeba, abychom se pouštěli do zevrubného vypisování
všech důvodů, pro které dle motivových zpráv vládních i souhlasící s nimi
výborové zprávy z roku 1896 má zřizování odborných společenstev rolnic-
kých právě tak býti závazným, jako jsou společenstva podobná dle řádu
živnostenského již dávno povinnými učiněna. Bylyť důvody ty zvláště dů-
razně vytčeny v první zprávě vládní (z r. 1893), kterouž provázel objemný,
s nevšední píli a všestranností pracovaný svazek přílohový. Bylo v nich
ukázáno doklady ze zemí nejrůznějších, kterak nyní v obyvatelstvě rolnic-
kém všude mocně se osvědčuje snaha sdružovací, sledující vyšší cíle. Ježto
prý však jednotlivé sem spadající a života schopné pokusy zůstávají obme-
zeny na kruhy malé, není možno pro řešení obsáhlejších úkolů společen-
stevních dodělati se spojení rozptýlených sil ve vyšší tvary organizační.
Utvořiti tedy dle vzoru společenstev živnostenských síť povinných sdružení

zemědělských na společném pojítku povolání založených (okresních), ale spolu — na rozdíl od společenstevního zřízení živnostenského — založiti na nich v obvodu každé země vyšší jednotku společenstevní (zemské společenstvo) — to bylo smělou novotou již první osnovy. Kromě nešetřivosti k zákonodárné příslušnosti sněmů přičila se v této osnově názorům mnohých posuzovatelů dotčená již spojitost, v jakouž přivedena působnost společenstev s tvořením statků rentových. Nakolik pak šlo o samy základy organizace společenstevní, vadila zase přílišná šablonovitost. Znalat předloha pouze tvar okresního a zemského společenstva a neposkytovala potřebnou míru volnosti, aby se přimknouti mohla nová organizace společenstevní k hospodářským a sociálním zvláštnostem různých zemí a jejich jednotlivých krajín, což by samo sebou již ke zdárnému rozřešení předpokládalo spolupůsobení zákonodárství zemského. Tomu nedostatku dalo se snadno odpomoci a odpomohlo se v dispositivním ustanovení § 1. osnov pozdějších*). Leč i pak tu zbyla jedna stránka pro všechny dosavadní osnovy charakteristická a z části osudná, protože vyvolávala mnoho odporu.

Bohatá látka vládních motivův a objemných příloh osnovy původní, snesená k důkazu o všeobecně mocném a stále mohutnějším sdružovacím úsilí v zemědělstvu evropském, zahrнула všechny příslušné tvary spolčovací, mezi kterýmiž — ač tu je hojnost smíšených a přechodních — přece jen se dají zřetelně odlišiti dva typy základní.

Jedny slouží bezprostředně výdělečným (živnostním, výnosovým, důchodovým, spotřebním) prospěchům účastníků, při čemž nebudiž dále lišeno, činili to pouze jako komisionářští prostředkovatelé nákupů neb prodeje bez vlastního rizika či podnikatelsky na vlastní vrub (společenstva skladní, prodejní, úvěrní a m. j.).

Druhé — jak také naše obyčejné hospodářské spolky, besídky a t. p. — slouží povšechným důležitostem živnosti, povolání, stavu, což sice na výdělečné prospěchy bez oplodňujícího účinku nezůstává, avšak pokud se těchto týče, na účastníky sdružení (členy) se neobmezuje. Neboť návrh zákona, petice, dobrozdání, jež hosp. spolek na příslušném místě předkládá, neb poučení a návody, jež veřejně vydává, netýkají se zajisté pouze jeho členů.

Společno jest obojím řečeným tvarům spolčovacím, že původem jejich

---

*) Tak — podle uznání zákonodárství zemského — mohou dle poslední osnovy (§ 1. odst. 2.) býti zřízena v příslušné zemi neb částech její a) též společenstva obecní pro obvod jedné neb více místních obcí (farností), b) více než jedno společenstvo okresní pro jediný okres, c) jediné společenstvo pro dva neb více okresů, d) více zemských společenstev (na př. podle národnostních kritérií) i konečně e) společenstva skupinová pro jednotlivé kategorie zemědělské.

jest vědomí o slabosti individua, zústaveno-li v existenčním zápasu sobě samému. A již v té příčině do očí bije jedna zvláštnost v nynějším stavu zemědělství. Kdežto totiž v jiných větvích výrobních povolání, jako na př. v průmyslu a tržbě, tíseň z osamocení takového plynoucí zpravidla přece jen uchvacuje vrstvy drobných a středních živností, ohrožuje účinkem dlouhé světové krise v zemědělství i vrstvu velkovýrobní (velkostatkáře) a způsobuje tak mezi všemi vrstvami zemědělského povolání, mezi všemi velikostními kategoriemi provozovacími společenství zájmové, jakého v tom způsobu v žádném jiném oboru odvětví výrobních není. Arciž neosvědčují se nutkající podněty sdružovací vzhledem k oběma dotčeným typům spolčovacím měrou stejnoměrnou ve všech vrstvách zemědělských. Jeť na snadě, že onen směr spolčovací, při němž běží o bezprostřední napomáhání hospodářským prospěchům účastníků, i zde svědčí převážně potřebám vrstev malohospodářských a středohospodářských. Přes tuto oblasť zájmových společenství skupinových zbývá však nemálo veliký obor společenství zájmových celého stavu se týkajících a to již samo sebou ukládá jisté šetrné ohledy při všelikém pokuse imperativních organisací.

Historicky starší z obou těch základních typů spolčovacích jest v zemědělství právě onen druhý, všeobecným zájmem sloužící. Potřebí si jen vzpomenouti na bývalou Vlastenecko-hospodářskou společnost v Čechách a sourodé společnosti v zemích jiných, aby na první pohled bylo zjevné, že ony měly u nás význam nemalý. Bylyť už v minulém věku (a pokud v některých zemích dosud nebyly nahrazeny zemědělskými radami novověkého našeho stříhu, jsou dosud) naproti moci veřejné činnými v četných úlohách zájmového zastupitelství. Vykonávaly vlastně druhdy mnohostranně a také na svou dobu vydatně úlohy zemědělských komor (rad) zrovna tak, jako na př. naše Průmyslová jednota před zavedením obchodních a průmyslových komor úkoly těchto. Rozvoj spolčování rázu výdělečného jest pozdější, ba v zemědělství obecně ještě dosti mladý, třeba porůznu již velmi rozsáhlý a úspěšný, jak na př. v příčině Německa ukázala nedávno velká publikace Ertlova a Lichtova. Pro nás e poměry není arci nezajímavé znamenati, že asociace, jejichž určením jest bezprostředně živnosti napomáhati, zmohly se v oboru zemědělském aspoň početně mnohem méně než všeobecné zájmové spolčování, třeba toto u nás vede namnoze existenci jen formální.

Naše rakouské osnovy měly na zřeteli nerozdílně o b ě větve spolčovací, když mluvily o nedostatcích, které vyplývají z rozptýlenosti a nespojitosti nynějšího spolčování, když tudíž z toho důvodu dovozovaly potřebu ústrojeného sečlankování a spojení ve vyšší formy organizační a t. d. Arci nešlo o to, aby se tak všeliké spolčování dobrovolné, i výdělečné i ostatní, učinilo

zbytečným, ale měl přece z obojího tábora veliký obor úkolů pojat býti v okruh působnosti nových povinných společenstev. Tak na př. nebylo pomysleno, aby nová společenstva přímo provozovala úvěrní obchody na vlastní vrub, nýbrž měla ona jen společenstva úvěrní (zejm. Raiffeisenská) zakládati a podporovati. Za to se jim zrovna na ruku kladlo, že by měla zřizovati skladiště pro zemědělské výrobky, porážky, pekárny a t. d.

Tím pak, že věci tyto v podrobném vypsání oboru působnostního uvedeny byly jen demonstrativně*), že nad to ještě ve zvláštním očividně zbytečném paragrafu bylo poukázáno na předpisy živnostenského řádu a jiné zákonné náležitosti v příčině zakládání »p o d n i k ů«, jež by společenstva chtěla provozovati — otevírána byla do kořán možnost, aby nová společenstva provozovala p o d n i k a t e l s k é činnosti, t. j. činnosti spojené s podnikatelským rizikem. Bez rozpaku odvážíly se tu osnovy zákona o odborných společenstvech rolnických mnohem dále, nežli novela k řádu živnostenskému z 23. února r. 1897, anať pokud jde o podniky rázu obchodního (záložny, sklady surovinové, tržnice a t. d.), jejichž »zřizování« § 114. živnostenským společenstvům dopouští, výslovně ustanovuje v § 115. a), že se to zakládání má díti dle zákona o společenstvech výdělkových a hospodářských (z 9. dubna 1873) a zřizovací účast společenstva živnostenského vyznačuje na upsání podílů neb hmotnou podporu, vylučujíc však provozování podniků podobných na vlastní účet.

Žádná část z obsahu osnov vládních i výborové od prvopočátku nepotkala se s tolikem odporu, jako právě tato. V parlamentě, na schůzích mnohých i v literatuře bylo to celému plánu přičítáno za vadu největší, že v působnosti společenstev z á v a z n ý c h s úkoly zastupitelstva zájmového mají býti sloučeny výdělečno-hospodářské, jež jsou spojeny s podnikatelským rizikem. Rozumujeť se v té příčině asi takto: Do svépomocného společenstva, zřízeného pro provozování jistého úkolu výdělečno-hospodářského na vlastní vrub, dejme tomu do společenstva skladištního, jatečného, pekárenského neb mlýnského, vstupuje vůbec jen ten, kdo při něm buď přímý ziskový záměr má anebo aspoň v úmyslu podporovacím z členského rizika ručebního si nic nedělá. Zákon mu ostatně i zde s jistými výhradami, zejména s výhradou jednoroční doby ručební, poskytuje právo výpovědní. Ze spolku (t. j. útvaru dobrovolně na základě spolčovacího zákona zřízeného) možno jest každé chvíle vystoupiti. Když však jde o společenstvo, jehož někdo na základě předpisu zákonného členem býti musí, aniž má právní možnost vystoupení, a společenstvo takové se může prostým majo-

*) § 11. odst. 2., slovo »insbesondere« a lit. a) »u. dgl.«.

ritním usnesením pustiti do podnikání spojeného s nebezpečím prodělku, kterýž pak všickni členové repartici dle klíče daňového nésti musejí, pak ovšem spočívá v zásadě donucovací jistá povázhlivost, před níž se nasmějí oči zavíratí. Jak k tomu přijde minorita, která se podobnému podnikání vzpírala, jak všichni ti členové, kteří z jakýchkoli příčin účast nemají na příslušných obchodech — a to mohou býti velcí i malí poplatníci — aby nesli nebezpečí ztrát, které vzejdou z obchodnické neschopnosti neb lehkovážnosti výboru zvoleného nahodilou většinou a třeba vlivem ryze osobních agitací. To jest tak lidsky přirozené a oprávněné rozumování, že proti němu málo zmůže námitka, že osnova zákona přece nechtěla k provozování podobným nová společenstva nutit, že jim je pouze dopouští, nenutíc tudíž ani, aby byla pojata do stanov. I požadavek, který mohl býti splněn prováděcími zákony zemskými, aby přijetí podobného úmyslu do stanov bylo vázáno na většinu kvalifikovanou, neutíší zcela takové pochybnosti a obavy. Připusťme však i to, že by snad časem při rostoucí vroucnosti vzájemnosti a po jistém lepším obchodnickém vyškolení živlů rolnických bázeň před tímto nebezpečím ztrát a doplatků přestala býti účinnou, zvláště kdyby se ještě zvláštní formální závory proti ukvapeným usnesením zavedly. Ale nyní již, pro okamžik zavedení společenstev povinných, pro počáteční doby, kde dlužno počítati s obecnou obchodnickou nevyspělostí našich kruhů rolnických, znamenalo by připuštění podobných podnikatelsky riskantních úkolů do oboru působnosti společenstev povinných nebezpečí, že první případ nezdaru všecku důvěru, ochotu a přízeň zúčastněných kruhů k nové instituci ohrozí. A přece musí členstvo k takové nové instituci, na níž mu zákon účast ukládá, s důvěrou přilnouti, má-li v ní opravdu svěží život a činnost čilá se probuditi i utvrditi. A tak jest ovšem na snadě, že zamýšlené připuštění agend podobných do oboru působnosti nových společenstev poskytovalo nejbřitší zbraň odpůrcům jejich, kteří pro tuto snadno odčinitelnou námitku proti zásluhám povinných společenstev vůbec se vyslovovali, jak na př. i namnoze u nás*).

---

*) Maje tento moment spolu na zřeteli úmyslně jsem přiostrčil ve svém referátě námitky proti připuštění agend podnikatelsky riskantních do oboru působnosti nových společenstev, přiostrčil měrou větší, nežli se snad srovnávalo i s původním svým vlastním názorem. Mělť jsem jako mnozí jiní za to, že by se daly z agend řečených takové vybrati a taxativně vytknouti, jež by povážlivým riskem nehrozily, a zemské zákony prováděcí mohly by i vzhledem k nim předepsati určité kautely, na př. kvalifikovanou většinu pro příslušné usnesení, dozor zvláštní a t. p. Když však jsem se přesvědčil, jak na př. někteří selští zástupci z alpských zemí zrovna na těchto pochybnějších ustanoveních osnovy až vášnivě lpěli, ano za nejcennější část osnovy je považovali, vypuštění jich za rozhodné zhoršení prohlášovali a patrně by tedy byli usilovali, aby nová společenstva hned z počátku na tyto dráhy obchodnický riskantních podnikání byla tlačena, tu jsem přiostrčení

Po vytržení tohoto trnu z věnce zákonně přípustných agend nových společenstev rolnických vypadaly by — na podkladě poslední osnovy — obory působnosti jejich v soustavném srovnání takto:

I. Působnost komorová, totiž podávání dobrých zdání v záležitostech zemědělství vládě neb sborům autonomním buď na jejich vyzvání neb z vlastního počínu (§ 11. posl. odst. 1. část), podpora školství zemědělského a povznášení vědomostí odborných přednáškami a schůzemi (§ 11. lit. k), opatrování společenstevní statistiky (§ 11. lit. l).

II. Spolupůsobení při státních neb samosprávných výkonech správy hospodářsko-politické dle zvláštních předpisů neb ujednání, jako zejména v oboru záležitostí melioračních a subvenčních (§ 11., posl. odst. na konci), při provádění zákonů zemědělských (§ 11., lit. i posl. věta*).

III. Zprostředkovací, povzbuzovací a všeliká jiná podporovací činnost vzhledem k zařízením bezprostředně napomáhajícím účelům výdělečným, vylučujíc však provozování na vlastní vrub. Sem by náleželo zprostředkovati prodeje výrobků členských po rozkazu členů a na účet jejich, zejména i k zásobování vojska; nakupovati předměty členům ku provozování hospodářství potřebné po jejich rozkazu a na účet jejich, opatrovati hospodářské stroje k užívání společnému; zakládati, podporovati a slučovati záložny, zvláště dle soustavy Raiffeisenovy za účelem úvěru osobního i zápůjček na zástavy plodinové; zprostředkovati konverse dluhů knihovních; spolupůsobiti při organizaci a správě burs a trhů plodinových i při znamenání cen a při dosazování členů společenstevních do rozhodčích soudů burs plodinových; zakládati a podporovati společenstva i jiné sbory, jež si kladou za úkol péči o rolnictví neb lesnictví a jednotlivé jich větve anebo vůbec o povznesení hmotných a mravních poměrů zemědělských (§ 11., lit. b—h); pečovati o kontrolu semennou a zprostředkovati styky členů se stanicemi zkušebními (§ 11., lit. n).

IV. Působnost sociálněpolitická, totiž zprostředkovací účast

řečenou nikterak neželel. Ani dnes bych ostatně nechtěl vyloučiti možnost, aby budoucí povinná společenstva rolnická (za jistých opatrností, jež by zemské zákony předepsaly) mohla podporovati zřizování skladištních, nákupních a jiných podobných družstev ve svém obvodu odebráním jistého počtu závodních podílů. Řísiko jest tu určitě vymezeno a tedy zcela jiné povahy, nežli neobmezené říisiko při provozování na vlastní vrub.

*) Podle obdoby jiných našich komorových zastupitelstev zájmových (jako zejména obchodních komor) příslušela by vlastně tato část působnosti také pod č. I., byla tu však jako v referátě mém již častěji dotčeném z příčin, jež dále ještě budou zjevny, vyloučena a zvláště vytčena.

při provádění životního, nemocenského, úrazového a invalidního pojišťování osob v rolnictví a lesnictví zaměstnaných, zprostředkovati pojišťování požární, krupobitní a dobytčí (§ 11., lit. i, 1. část); prostředkování práce a úpravy smluv pracovních (§ 11., lit. m).

V. Smírčí soudnictví a zprostředkování právní pomoci členům, pokud se prvního týče, dosazováním smírčích výborů k vyrovnávání sporů mezi členy a jejich dělnictvem z poměru pracovního, mezi společenstvem a členy i mezi členy jednotlivými (§ 11., lit. o, p).

VI. Z d a ň o v a c í p r á v o n a p r o t i č l e n ů m p o m o c í p ř í r á ž e k a ŝ d o z á k o n n ě p ř í p u s t n ě m í r y (§§ 14.—16.).

A to vše netoliko jako prostředek hmotného polepšení, nýbrž za příčinou vzájemnosti na společenství povolání založené — i mravního povznesení celého stavu.

Kruh tedy i pak dosti obsáhlý, když podnikací působnost na vlastní vrub se vyloučí, ani k tomu zatím nehledíc, že za úbytek práv řečený v jiném směru dá se zjednati náhrada. I povstává tedy otázka, ospravedlňuje-li tento obor působnosti zavedení závazných společenstev dle obdoby živnostenských. Je i tu na snadě námitka, že není závady, aby se s v o b o d n ě z ř í z e n ě s p o l k y u j í m a l y působnosti všeliké zde uvedené a, pokud jde o pomocné výkony vzhledem k veřejné správě neb o smírčí soudnictví, aby jim tyto byly svěřovány.

Naproti tomu však stojí nepopíratelná skutečnost, že vzhledem k rozmanitosti a intenzitě potřeb, které v těchto všech směrech za našich dnů důtklivě se hlásí, dobrovolné spolčování podle své povahy i podle zkušenosti ukazuje se býti slabým a to slabým ve směru dvojím.

P ř e d n ě j i ŝ v e s v ý c h z á k l a d e c h a p o d m í n k á c h t r a v l o s t i. Neboť volnost přistupování a vystupování členů, mocný při tom vliv místních a osobních choutek i řevnivostí, rušivé vměšování politických i jiných cizorodých, rozkladně působících vlivů má za následek kolísavost co do počtu spolků a členské účasti i co do směrů, síly a vytrvalosti jejich působnosti, tak že nemůže se moc veřejná ani odvážit, aby svěřila obyčejným našim hospodářským spolkům důležité agendy v oboru samosprávy zájmové, třeba sem tam některé spolky sebe záslužněji působily.

Z a d r u h ě v š a k v a d í s p o l u n e d o s t a t e č n o s t a n e z a b e z p e č e n o s t h m o t n ý c h p r o s t ř e d k ů s p o l k o v ý c h. Neboť nehledíc k subvencím, jež z pravidla přece jen se poskytují na účely zcela určité, spočívá finanční nosnost spolků dobrovolných toliko na příjmu z příspěvků členských, jehož pravidelnost závisí na dobře povědomých nahodilostech, což na závadu jest převzetí

trvalých obsáhlejších úkolů, zvláště pak přesnému obstarávání těch běžných agend, kterých s rostoucím oborem úkolů nezbytně přibývá.

A přece jest o tento živel houpavý, kolísavý, porůznu jen formálně živořící opřena celá skladba našich zemských komor (rad) zemědělských na rozdíl jednak od obchodních a živnostenských komor, které přímo z volby interesentů vycházejí, jednak od společenstev živnostenských, kde pouto obligatornosti platí sice pro útvary místní, ale scházejí jim vyšší jednotky slučovací a pro společné úkoly doplňující, takže jsou jak pilíře rozestavené, jimž schází zaklenuť.

Že dobrovolnému spolčování vskutku s důvodnou nadějí na trvalé a dokonale osvědčování přenechati nelze rostoucí obor samosprávy zájmové v zemědělství, nesoudí jen pozorovatelé ruchu jeho vzdálení, nýbrž hospodářské spolky samy. Vždyť právě přemnohé z nich vyslovily rozhodný souhlas se záměrem vládním. A jest také na biledni, že jest vskutku podstatný rozdíl mezi povinností a zodpovědností výborského postavení svěřeného v nějakém spolku jednotlivci volbou a povinností i odpovědností ve správě společenstva na podkladě zákonném povinně zřízeného, v němž o povolání k výkonu řídicímu rozhoduje volební právo všech soudruhů v povolání zákonnými předpisy upravené.

A tak již s těchto hledišť jakožto přednosti zásady závaznosti naproti spolčování dobrovolnému vyplývají tyto výhody:

1. ustálenost organizačních základův a možnost důsledného vybudování článků nadřízených;
2. nesporná reprezentace zájmová celého stavu;
3. vyšší stupeň vědomí povinnosti a zodpovědnosti při výkonu veřejnoprávně vymezeném;
4. stálost a zabezpečení peněžních prostředků k účinné působnosti potřebných.

Ačkoliv mají nová společenstva rolnická hned z předu obdržeti, co živnostenským schází, totiž organismus architektonicky vyvršený, přece by mohl právě v poukazu na nemnoho uspokojivé výsledky čtyřicetiletého již trvání povinných společenstev živnostenských spatřován býti jakýsi důvod zkušenostní proti zásadě obligatornosti zemědělských společenstev, důvod, který by pravil, že přese všechny právě vychválené přednosti organizace závazné mnohem lepších úspěchů od ní si slibovati nelze, než od dobrovolného spolčování. Leč i na př. proti Waentigovi, nejnovějšímu kritiku našeho živnostenského zřízení, dala by se nadhoditi námitka v podobě otázky, nebylo-li přese všecku neuspokojivost dosavadní kusé společnosti nstevní organizace živnostenské přece pomocí její nepoměrně více dobra

docíleno, než by se bylo povedlo pouhé spolčovací svépomoci. I to může býti připuštěno, že je rolnické obyvatelstvo celkem těžkopádnější, než městským životem odchované řemeslnické. Za to však svazky solidaritní, pramen silného vědomí stavovského, přese všechny dramaticky živé projevy řemeslnických sjezdů, jsou u rolnictva mocnější z té prosté příčiny, že panuje v posléz řečeném větší stejnorodost, než v řemeslnictvu na různé větve rozštípeném, a menší podněty k soutěžním řevnivostem, neboť v řemesle druh druhu běže chleba od úst, v rolnictvu nikoliv. Také tu není vytčené již protivy závodů velkých a drobných.

Přes to vše by snad uvedené přednosti závazné organizace nad dobrovolnou, anýž jsou vyvozeny pouze z všeobecného posouzení základův organizačních, nebyly dost rozhodně zvrátily pochybnosti a nepostačovaly by k dalekosáhlému zákonodárnému rozhodnutí, kdyby tu nebylo ještě důvodů jiných, můžeme snad říci: vniternějších a hlubších. Ty právě tvoří jádro našich úsudků konečných.

II.

Přesné logické usuzování, jež ovládá problémy technické o počet a míru opřené, nemívá místa v proměnách zařízení společensko-právních. Tu pod hledištem účelnosti a požadavků ethických stanoví se nové cíle a z theorie, dějinné zkušenosti, ze zjevných vývojových tendencí i psychologického ocenění příslušných kruhů populačních čerpají se vodítka pro nové cesty a prostředky k jejich dosažení. Rozhodují tu tedy vždy jen odhady s pravděpodobností více méně přibližnou. V přítomné otázce skoupa jest na rady theorie a jen sporou oporu mohou poskytnouti zkušenosti čerpané z jevů odlehlé minulosti, hlavní slovo mají v vývojové tendence v přítomnosti zjevné, jež se dají makavě stopovati, i psychologické ocenění jejich.

S výhradným duchem individualistickým v oboru velkých reform společenských jsme v naší době v koncích. Všude se do popředí derou usilovné snahy po těsnějším semknutí soudruhů v povolání za účelem vespolné obrany společných prospěchů, všude pokusy o vhodné k tomu útvary. Duch sdružovací na podkladě společenství povolání, na podkladě třídním, stavovském po mnoho století nebyl tak živým a mocným, jako za našich dnů. Nelekáme se ho, protože v něm všude vítáme zárodky mravních činitelů, jaké nikdy se nemohou zmocni a rozvinouti v atomistické rozptýlenosti, rozštěpenosti, roztržštěnosti jednotlivců řevnivě za podmínky životní mezi sebou zápasících. Již každé svépomocné spolčení rázu výdělečného vychází z pružin mutualistických, z vědomí, že svého prospěchu dosáhnou toliko

spojením s jinými a spolu slouže prospěchům jejich. Tu však ještě zůstává bezprostřední hmotný můj spoluprospekch pohnutkou rozahodující. Leč znamenali jsme, že tuto oblast vzájemnostních snah daleko přečnává jiná, jejíž východištěm a živlem pudicím nejsou pouhé bezprostředné konkrétní zřetele výdělečné, nýbrž celý souhrn prospěchů stavových, povšechných zájmů společenstvím povolání podmíněných. Jest to mutualismus řádu vyššího, mocnější počtem svých vyznavačů, ať jasnějším vědomím nebo jen instinktivní tuchou vedených, hlubší svým dosahem společensko-obrozující.

Žádné takové hnutí velkých vrstev společenských nevkloubí se na ráz hladce a souladně do celku národního, státního, všespoločenského. Vždyť každé povstává z neuspokojení v mnohých hlavách zároveň pocitovaného s danými řády a s poměry ať už vskutku či jen domněle těmito řády zavinnými. Stejný pramen toho neuspokojení, stále větší počet lidí uchvacujícího, vyvolává i stejnost cílů. Třeba jen si připomenouti mocné evropské hnutí dělnické.

Jestliže přese všecko toto proti danému stavu společenskému namířené ostří takového hnutí, zejména tedy i vzpomenutého rolnického, příznáváme mu možnost hnutí společensko-obrozujícího, má to svou příčinu v dvojím živlu, který v něm třeba lišiti.

První z těchto živlů lze označiti jako egoismus stavový. Na místo egoismu jednotlivců vstupuje sobectví celé třídy, výrobního stavu. Vyznačuje se snahou učiniti vlastní prospěchy vodítkem pro všecku politiku, stotožňovati je s prospěchy celkovými, oprávněnost jiných zvláštních zájmů třídních, pokud se s prve řečenými křížují, popírati anebo krátce a určitěji: obecný společenský prospěch třídnímu podřizovati. To jest jedna stránka věci.

Ale jest tu ještě živél druhý, právě řečené líce přívětivější, zdravější rub. Každé takové hnutí vyrůstá z živého pocitu pospolitosti, užijme třeba otřepanějšího slova: vzájemnosti. Žádné třídní, stavovské, odborové hnutí bez stupňovaného pocitu a vědomí povinnosti k sou-druhům, bez vědomí solidarnosti, která neposkytuje jednotlivci jenom nároky naproti celku, nýbrž ukládá mu také povinnosti k němu, podřízení se potřebám toho celku a podmínkám jeho zdaru. Jest tedy schopno každé takové hnutí probuditi zcela nové, v atomistické rozpoutanosti neznámé neb aspoň jí dušené činitele mravní, nová hlediště pro konání jednotlivců, nová měřítka ethická.

Který z těch obou živlů v jakémkoliv hnutí stavovém nabude vrchu, jistě závisí mnoho na průměrné ethické jakosti jeho příslušníků, závisí též

velikou měrou na tom, v čí ruce bude jeho vedení. Musili bychom býti slepi, kdybychom nepostřehli neb podceňovali nebezpečné rozkladné stránky schopné vrch nabýti v takových hnutích, když je výlučně ovládá třídní neboli stavové sobectví jakožto soubor bezohledných požadavků třídy nebo stavu naproti obecnému společenskému celku. Stává se hnutí takové bezděčně hříčkou agitace, která svým jednostranným podpalováním způsobuje, že konečně třídní egoismus stává se zase jen podnoží pro egoismus jednotlivců, i když ne peněz, aspoň cti, hodností a moci žádostí vých. Neznameníme-liž takových choulostivých zárodků dost a dost ve výbuších nynějších protiv agrarismu a industrialismu? Nevidíme plaménky takových tendencí vyšlehávat tu v maloživnostenských, tu v rolnických pokusech organisačních, zvláště když spolu si na prapor píší dosažení moci politické? Kdyby se dnes všecka taková hnutí pouze sobě samým zůstávala, věru by snad v nejednom státě za nedlouho přišla chvíle, že by zákonodárství musilo se starati zrovna tak o hradby proti zrůdnění egoismu třídního, jako se namnoze dost pozdě musilo vzchopiti k ochranám proti zrůdnění egoismu jednotlivců. A byl by to asi úkol mnohem těžší, když by se musily překonati hotové a vyspělé už koalice zájmové. Bellum omnium contra omnes, které bylo staré přirozenoprávní škole východištěm nauky o smlouvě společenské, jehož hodný kus ale byl vlastně teprv uskutečněn v soutěžních zápasech individualistických řádů společenských působením té školy zavedených, našlo by snad svůj protiobraz ve válce tříd, zplozené slučovacím úsilím, jež nepříznivé sociální účinky zřízení toho probouzejí.

Snad se bude nejednomu čtenáři, zvláště z kruhů, kde idey společenské se s nadšenou přízní potkávají, zdáti ten obraz přehnaným. Nebudiž zapomenuto, že v něm běží vlastně jen o zachycení možných krajních důsledků jedné z tendencí v nynějším třídním hnutí platnost si zjednávajících. Na štěstí jest tu ještě tendence druhá, již vzpomenuť, plodná, mravně oživující. Jmenujme ji mutualismem, duchem vzájemnosti, jakkoliv. Ona i v šovinistickém výbuchu nacionalismu, i v samém rozplamenění egoismu třídního jest přece něčím vyšším a lepším než čirý ziskový egoismus soukromý. Tím vyšším a cennějším arci, když zlým výhonkům třídního egoismu vzniknouti nedá, což bude jen tehdy, když snahu po dobývání třídních prospěchů pouhou zevní mocí a nadvládou na uzdě bude udržovati vědomí osobních povinností k celku a mravní samoodpovědnosti.

A o to se vše v přítomné otázce vlastně točí. Má zákonodárce mohutní sduřovací pud v příslušnictvu různých povolání sobě samu přenechati

se vším risikem, hrozícím při celých velkých třídách z jednostranného vývoje třídního egoismu — či má kladnými úpravami o to se starati, aby vhodnými formami organisačními a vyměřením dostatečné a účinné působnosti právě rozvoj těch mravních činitelů posiloval, které jsou zdravým jádrem a výraznou možností v řečených snaženích? Zajisté to jest úkolem zákonodárce, aby taková silná hnutí lidová v čas vystihl, mravní jádro jejich, nezřídka v nepěknou slupku zahalené, rozpoznal a obecným prospěchům je služebnými učinil, sváděje je ve směry tomu přiměřené. Že všeobecná půda spolčovací, na níž vyrůstá i plané spolkaření i v podstatě dobré, ale k řešení velkých pravidelných výkonů v oboru zájmovém nezpůsobilé spolčování, tomu cíli nevyhoví, a že v pouhých společenstvech rázu výdělečného mutualistické vzpruhy jsou rázu příliš jednostranného, bylo již vytčeno. Co vlastně zbývá než účelné upravení povinné organisace společenstevní, pakli na pouhou samočinnost mravních činitelů v povaze lidu spoléhati nelze, anyž právě dostatečně vyvinuty nejsou. O pěstování těchto mravních činitelů, o vývoj jejich a tedy především o posilu všeho, co vědomí povinnosti naproti čirému egoismu zájmovému utužuje, o to zde běží. A to jest most, který nás vede na břeh našich návrhů.

Jeden z pozoruhodných mladších politických spisovatelů rakouských, který je v mnohých kusech dost dalek našich politických ideálův, ale jistě také stejně dalek těch politických proudů v Rakousku, s nimiž jsme utkáni v zápasech půlstoletých, Alfr. svobodný pán Offermann, ve spisku o »ústavním zdokonalení Rakouska«*) po našem mínění alespoň správně na to upozornil, že naše celé zřízení veřejnoprávní, pokud jest v něm půda dána voleným zástupcům lidovým — především tedy naše zákonodárné sbory i naše »samospráva« (jak my našim autonomním sborům říkáme) — přílišný podpal poskytuje nárokům, požadavkům a dychtění m z á j m o v ý m, příliš málo vůbec jest schopno spolu živiti také pocit p o v i n n o s t i. I zdá se tomuto, ovšem anglickými vzory snad přes míru zaujatému spisovatel, že příčina té jednostrannosti vězí v nedostatečném vypěstování skutečné s a m o s p r á v y, totiž rozhodovací účasti zástupců lidových v čestných úřadech na výkonu obecné veřejné, zkrátka státní správy, ve kterých nejsou pouhými mandataři zájmovými, nýbrž v provádění zákonů nositeli povinnosti naproti celku, s nímž takto jako orgán jeho se smiřují a srůstají.

Není touto stránkou zajisté vyčerpána podstata samosprávy, aniž tím jediné vysvětlena její potřeba a užitečnost. Tať vyplývá především z úvahy,

*) »Die verfassungsrechtliche Vervollkommnung Oesterreichs« (Videň 1899).

že všeliké správě veřejné nedostačí pouhé mechanické upotřebování předpisů zákonných, nýbrž jde o účelnou, často značnou míru volného uvážení dopouštějící aplikaci jejich na konkrétní, pestrotvárné potřeby a poměry životní; na to nevystačí pouhý výcvik v látce zákonů a nařízení, který jest předpokladem působnosti odborně vyškoleného úředníka, nýbrž i znalost těch poměrů a potřeb, která samozřejmě jest silnější u těch, kdož v dotčených poměrech žijí. Proto jest pouhá zeměpansko-úřednická (byrokratická) správa zrovna tak daleka ideálu dobré správy — přese všechny samozřejmé výhody dělby práce a odbornosti — jako pouhá samospráva. V čem vývoj našich zřízení, zvláště od let šedesátých, s toho hlediště byl vadným, nebudeme rozbíratí, ježto bylo ještě nedávno dost souborně vypověděno.*) Vraťme se raději k našim společenstvům.

V pokuse systematického roztrídění působnosti osnovou novým společenstvům přikázané vytkli jsme zvláště obor blíže ještě nevypsany, kterýž jsme označili jako spolupůsobení při hospodářsko-politických správních výkonech státních i samosprávných orgánů. Spolupůsobení takové dá se mysliti arci i jen jako pouhá správní služba pomocná, jakož se jeví

1. v dobrozdáních všeobecných i takových, která se týkají určitého výkonu správního (na př. ve sporném případě o užívání vody nějaké),

2. jako výkon dozírací (na př. na provádění předpisů o hubení škodného hmyzu, na účelné provádění určité meliorace, na ustanovený způsob použití nějaké subvence),

3. jako pomocný výkon přípravný (sbírání určité látky statistické), i konečně

4. jako výkon rozhodující nebo spolurozhodující dle direktiv vyššího orgánu nějakého, nač pomýšleno snad v osnově při zmínce o subvencích, bylo-li by rozdělování některých zůstaveno společenstvům samým.

Toho způsobu pomocné služby svěřovány bývaly již před sto lety velkým hospodářským společnostem, přešly pak na zákonně upravená zastupitelstva zájmová (zemědělské rady), tak jako je obdobně vidíme u komor obchodních. Ze znění osnovy vládní sice jasně nevysvitlo, běželi také jí o něco více než o pouhou takovou pomocnou službu správní. Když však již má dojít na zřízení všeobecných povinných společenstev s dvou- po případě i trojstupeňovým rozčlánkováním hierarchickým (zemská, okresní, po případě odborová, neb místní či farnostní), pak jest na snadě myšlénka, aby z pouhých pomocných orgánů se vyvinuly skutečné orgány samo-

*) Ve sbírce »Samospráva«. Řada přednášek pořádaných »Českým klubem« v Praze (1899).

správní v oboru zemědělském, totiž orgány, jejichž výkon by se neobmezoval na pouhou službu poradní, odhadovací, dozírací a pod., nýbrž zahrnoval by i rozhodovací pravomoc u provádění zákonů zemědělských. Tedy opravdový selfgovernment, ať už by pak byla moc rozhodovací v jistých otázkách výhradně orgánům společenstev svěřena nebo jen spolurozhodovací ve spojení s orgány správy zeměpanské, dejme tomu v komisích z členů společenstva a zeměpanských úředníků složených. Pokud jde o dotčené způsoby spolurozhodování, máme již něco podobného v organisaci naší správy školské (zemské, okresní, místní školní rady) i v nových komisích daňových v oboru všeobecné daně výdělkové i osobní daně příjmové, třeba u nás ještě pohlíženo bylo na to nevlídně, že volený živel nemá v těchto orgánech správních vesměs aspoň převahu nad jmenovanými funkcionáři laickými nebo úředníky zeměpanskými. Nám jest totiž napořád ještě pojem samosprávy totožným s autonomií volených zastupitelstev v té podobě, která zavinila neblahou »dvojí kolej« naší správy veřejné.

Teprve když si představíme nová povinná společenstva zemědělská v budoucím obraze jako orgány v odborných záležitostech správy zemědělské rozhodující neb ve spojení s orgány zeměpanskými spolurozhodující, dostává se slibného a dalekosáhlého významu označení jejich jakožto »orgánů agrární samosprávy«. Samo sebou se rozumí, že by co do materiálního vytčení úkolů působnost ta se stanovila jen postupně jednotlivými zákony a novelami o konkrétních látkách správy zemědělské, a tak by se rozvíjela asi tou měrou, jakou by se společenstva v ostatním oboru výkonů jim přikázaných pro pravidelný výkon zodpovědné spravující působnosti vyškolovala. Zvláště by se obor toho opravdového selfgovernmentu rozvinul, jakmile by se opravdově počaly řešiti různé nové úkoly, jež se s důrazem stále větším jako úkoly přetvoření našeho práva agrárního přetřásají. Sám jsem v referátě svém pro Radu rolnickou poukázal na příklad, kdyby oprava výměnkového práva selského, z různých stran nyní přetřásaná, měla býti v ten způsob provedena, že by každé pravoplatné zřízení výměnku mělo býti závislým učiněno na výroku autoritativním o tom, jest-li způsob a rozsah břemene výměnkového přiměřen velikosti a silám usedlosti. Očividně by výbor společenstevní, nebo jiná ze středu společenstva zvláště ustanovená komise byla k takovému rozhodování orgánem nejpovolanějším. Prof. Fiedler v 1. díle své »Zemědělské politiky« současně a úplně samostatně poukázal na vhodnost takového orgánu rozhodovacího v jistých otázkách dělení pozemkového. I zcela přirozený a přiměřený postup odvolací byl by zamýšleným hierarchickým

rozčleněním nových společenstev jaksi sám sebou dán, pokud by šlo o předměty samostatné rozhodovací pravomoci společenstev přikázané.

Snad bude především připuštěno, že by vyhlídka na takový vývoj působnosti byla dostatečnou a více než dostatečnou náhradou za vyloučení podnikatelských působností na vlastní vrub z oboru pravomoci nových společenstev. Z užšího okruhu organisovaného společenství zájmového vyřazuje se tak problém povinných společenstev zemědělských do oboru velké otázky reformy správní. Čtyřicetiletými našimi zápasy, vyčerpanými ponejvíce velkými problémy ústavního práva, zůstal zejména vývoj samosprávní zanedbán a cítíme, že pouhé záplatování na soustavě naší autonomní správy k cíli uspokojivému nás nedovede. Dost na snadě jest myšlénka, budovati raději něco nového ve smyslu selfgovernmentu spolu s uvarováním zmíněné dvojí koleje. Dost na snadě jest ideál připoutati toto budování nových forem správy veřejné k novým, na společenství v povolání založeným útvarům společenstevním. Vždyť již beztoho zároveň s jiných stran nesou se snahy k tomu, aby místo nynějších šablonovitých základů pro volby do zákonodárných sborů hledány byly nové na podkladě společenství v povolání (Schaeffle, Benoist).

Zrovna v posledních letech odevšad si bylo stýskáno na to, že úřednictvo pouze právnícky vyškolené rozhoduje v nesčetných případech zemědělských a živnostenských, kde bez odbornické znalosti a známosti poměrů životních možno není správné provádění zákonů. I byl od zemědělců i živnostníků důrazně na sjezdech a shromážděních vysloven požadavek po dosazení zvláštních zemědělských a živnostenských úředníků znaleckých při politických úřadech jakožto stálých odborných rádců. Tedy nová armáda odbornických byrokratů, a to zase pouze ve funkci informativné, poradné. Všechno toto nedobře rozvážené heslo pozbývá podstaty, jakmile naznačený ideál opravdové zemědělské samosprávy se uskuteční.

A ještě více. V proud plný zase přišla v letech posledních záležitost obnovy krajské správy politické, aspoň v zemích větších.*) Ale z mnohých stran byla ihned původně nebo později navázána na ten projekt myšlénka nového článku samosprávy, který by přiléhál k obvodům krajským. Podle obdoby okresních zastupitelstev mluví se arci o zastupitelstvech krajských, ale nemyslí se z pravidla při tom na pouhé rozmnožení panující dvojí koleje, nýbrž — ať si dosud ve formách blíže nepropracovaných — na jisté organické sečlankování nového samosprávného živlu se správou zeměpanskou, takže by na př. ve zvláštních komisích složených

*) Srovn. článek prof. Dra Riegra v Osvětě (ročn. 1900 č. 1) a literaturu tam uvedenou.

z volených zástupců samosprávy krajské a z úředníků zeměpanských rozhodováno bylo sborově o určitých záležitostech správy státní nebo i soudnictví správního. Předpokládejme, že by se zavedla nová povinná společenstva zemědělská, že by snad také organismus společenstev živnostenských došel doplnění ve společenstvech okresních atd. — což jest od- tud tak daleko k myšlence, aby buď ten organismus krajské samosprávy sám (místo dosavadních volebních skupin venkovských obcí a měst — tedy nedotýkajíc se nejvyšších poplatníků zemědělských a průmyslových) zbu- dován byl spolu na delegacích společenstevních, nebo aby aspoň místa na- lezli přímí delegáti společenstev ve smíšených komisích výše dotčeného způsobu.

Nepokládáme za svůj úkol navrhovati v těch směrech podrobnosti, do- kud není vyřízena otázka praejudiciální: zákony (říšský i zemské) o zá- vazných společenstvech rolnických. Zapomenouti se na řečené eventuality arci nesmí, budou-li za nedlouho nebo zároveň také otázky správní reformy vůbec a zejména zřízení krajského k zákonodárnému řešení připravovány. Pro svůj přítomný účel klademe však hlavní důraz na myšlénku, že by těs- nějším včlánkovaním nových společenstev do organismu správy veřejné a uložením jim zodpovědné účasti rozhodovací v ní, spolu stupňováno bylo stanovisko povinnosti účastníků společenstevních nejen k prospěchům stavu, nýbrž neméně též k prospěchům celku, v jehož službu jako orgány správní by byla postavena. Znamenalo by zkrátka nejzdravější po- sily právě toho utěšeného mravního živlu, který ve sdružovacích snahách přítomnosti může býti nejen hradbou proti nebezpečným výstřednostem nespouta- ného třídního egoismu, nýbrž také drahocennou vzpru- hou obrození společenského.

Dvě nutné opravy.*)

(V Praze 1884, nákladem vlastním.)

Oprava domovského práva.

Poslední dobou množí se hlasové, jež poukazují k velikým neshodám, jakéž u nás co den více se pociťují ve příčině rozdělení břemen veřejného

*) První z obou pojednání v této knížce obsažených prvotně uveřejnil jsem v »Ceskomoravském národním hospodářku« (v sešitu únorovém r. 1884), druhé složeno jest ze článků otištěných původně v »Pokroku« (v č. 286., 287. a 289. roč. 1883. pak 25. a 26. r. 1884.) a nyní v některých jednotlivostech doplně- ných. Přihlížeje k veliké praktické závažnosti otázek, o něž tu běží, chci obě po- jednání tímto zvláštním vydáním přístupnými učiniti i těm, kdož nenáleží v kruh čtenářstva obou dotčených časopisů. V Praze, v únoru 1884. Spisovatel.